

וכבר תירץ בפתחי תשובה (הו"מ רפב, א) לחלק בין נתינת צדקה ודבר מצוה המותרת במקצת נכסים, ועל כך דיבר בתשב"ץ, ובין שאר נתינות שאסור אפילו במקצת. לתירוץ זה הסכים גם בשו"ת אגרות משה (הו"מ ח"ב ג), והאריך בסברה שאין איסור בהעברת נחלה למטרת מצוה (כשאין כוונתו להעביר נחלה), על כל פנים באופן שמשאיר נכסים בעלי ערך [דבר חשוב] לקיים בהם דין ירושה. ויש מתרצים שבהעברת מקצת נכסים אין איסור מן הדין, ובזה לא נאמר במשנתנו 'אין רוח חכמים נוחה הימנו'. ורק ממידת חסידות וחומרא יש אף בזה. וכן נראה מכמה ראשונים שגרסו במשנתנו — מקור הדין — 'הכותב כל נכסיו לאחרים'... ואפשר עוד שלא גדרו כן אלא בכתיבת כתובות, שמעשים הם בכל יום, וקרוב החשש לשלילת כל זכויות הבנים (עפ"י שבט הלוי שם, ועוד. ובשם בעל העטור כתוב (ע' באו"ז): 'ומסתברא דוקא בניו, ודוקא שלא שייר להם, אבל שייר ונתן במתנה לעניים ולעשירים — זכור לטוב'). ולכן כתב שם שמן הדין מותר לאדם ליעץ ולהורות בשאלה של העברת מקצת נכסים שבאה לפניו, ואין בזה משום 'מסייע לדבר עבירה'.

עוד כתבו פוסקים (שו"ת מהר"ם שיק חו"מ מג; אגרות משה חו"מ ח"ב ג ועוד) שלא אסרו 'אפילו מברא בישא לברא טבא, דלא ידיעה מאי זרעא נפיק מיניה', אלא מבן שאינו הגון ומזלזל קצת במצוות, או שאינו אדם מוסרי ואף מושחת במידותיו, אבל בבן אפיקורס ומחלל שבת וכדומה, שגם אינו מחנך בניו בדרך התורה והמצוה — אין צריך לחוש למיעוט שאינו מצוי, שזרעו יחזור למוטב. ומותר ואף 'רוח חכמים נוחה הימנו, וזכור לטוב' (לשון האג"מ), להעביר נחלתו לבן שומר תורה ומצוות או למטרה אחרת. ובשו"ת דובב מישרים (ח"א צו) נשאל למעשה על כך, ופלפל בכל זה [וכתב ליישב קושית בעלי התוס' (דעת זקנים, פרשת חיי שרה) על הפסוק ויתן את כל אשר לו ליצחק שבני הפילגשים היו בכלל זה, ולכן לא חש אברהם אבינו — ששמר על כל התורה, גם על תקנות החכמים שלעתיד — להעביר כל נחלתו ליצחק]. עם כל זאת הקדים וכתב: 'לדינא, אין רצוני להביע חות דעתי בזה מטעם הכמוס אתי, ובאתי אך לפלפל'.

סיכום, דעת כמה מהאחרונים שנתנית צדקה ומצוה אינה בכלל איסור חכמים של 'העברת נחלה', כל שמשאיר דבר חשוב שתקויים בו ירושה דאורייתא [באג"מ כתב, במעשה שבא לפניו והשאיר המוריש אלף דולר, שזהו ודאי סכום חשוב]. ובכלל, לא ברור אם העברת חלק מן הנכסים היא בכלל האיסור. ותלוי הדבר בשיטות הקדמונים. והסומך ליעץ ולהורות לשואלים על הסדרת ענינם בכגון דא — יש לו על מה לסמוך.

וכן להעביר נחלה מבן שאינו הולך בדרך התורה ואינו מחנך את בניו בדרכה — מותר.

זאפילו מברא בישא לברא טבא' — שאינך יודע ממי מהם יצא זרע מובהר (ראשונים עפ"י כתובות גג).

דף קלד

באורים והערות בפשט; פרפראות

'כל מתנה שאינה שאם הקדישה מקודשת אינה מתנה' — הר"ן (בנדרים מה). הסביר (עפ"י הירושלמי) פשר הלשון [שלא אמרו 'כל מתנה שאם הקדישה אינה מקודשת']: כל מתנה שאינה כלום כזו שהיא

בהערמה, שאם הקדישה אינה מקודשת — אינה מתנה. מה שאין כן בכגון הנותן מתנה על מנת להחזיר, אעפ"י שאין יכול להקדישה, הרי זו מתנה, וכדלהלן קלז:

'שיחת דקלים' — פירש רב שרירא בתשובות: יום שאין בו נשיבת רוח במקומינו, יש בני אדם בקיאים פורסין סדין בין הדקלים ואין מתנענע, ועומדים בין שני דקלים הקרובים זה לזה ורואין איך ינועו חריותיהם זה אצל זה, יש בו סימנין שמכירין בהן הבקיאין כמה דברים. ואמרו ממר אברהם גאון שהיה בשנת אלף ק"מ לשטרות שהיה מכיר בשיחת דקלים' (מובא בערוך 'סח' א. ברשב"א בשם רב האי גאון: 'מר אברהם קבסי היה מכיר בשיחת דקלים ומה הם אומרים כאשר מתנודדין ברוח', וכ"ה ברישב"א והוסיף שהיא חכמה מפוארה. וע"ע אוצר הגאונים — חלק התשובות סז; שבט מוסר מו, ח).

'דבר גדול — מעשה מרכבה. ודבר קטן — הויות דאביי ורבא' — פירוש, דבר קטן לגבי מעשה מרכבה שאמרנו. ולגבי הא נמי לא קרי 'דבר קטן' לתלמוד, שהרי קדמו לכולם — שלא הניח מקרא משנה ותלמוד הלכות ואגדות, והם יתד שהכל תלוי בו, אלא הויות דאביי ורבא הם קושיות ותירוצין וספיקות שלהם שלא נתבררו להם מפני שלא ירדו לעומקו של תלמוד כחכמים הראשונים. ולפי שהיה זה מחסרון ידיעה קרי ליה 'דבר קטן' בחכמת המשנה, אבל גדול הוא מכל שאר חכמות העכו"ם. וזה הפירוש אמת ונכון לכל המאמין, ולא כמו שפירשו אחרים — האלקים יכפר' (לשון הרישב"א בסוכה. וכ"כ כאן בקיצור).

— '... ועניני ארבעה פרקים אלו שבחמש מצות האלו, הם שחכמים הראשונים קוראין אותו 'פרדס' כמו שאמרו 'ארבעה נכנסו לפרדס'. ואף על פי שגדולי ישראל היו וחכמים גדולים היו, לא כולם היה בהן כח לידע ולהשיג כל הדברים על בורין. ואני אומר שאין ראוי לטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר. ולחם ובשר הוא לידע האסור והמותר וכיצא בהם משאר המצות. ואף על פי שדברים אלו 'דבר קטן' קראו אותן חכמים, שהרי אמרו חכמים דבר גדול — מעשה מרכבה, ודבר קטן — הויות דאביי ורבא, אעפ"כ ראויין הן להקדימן, שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה. ועוד שהם הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא, ואפשר שיידעם הכל, קטן וגדול, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר' (רמב"ם הל' יסודי התורה ד, יג. וע"ע יו"ד רמז, ד).

— כשלומד הויות דאביי ורבא לחדודי ולפלפולי ומתענג בזה, זהו 'דבר קטן'. אבל מי שמתדבק עצמו בתורה שלומד ודבוק בה להקב"ה, ואז הוא נעשה מרכבה לשכינה — זהו 'דבר גדול'; ועיקר התורה לשמה היא לבוא להתדבק במי שנעלם בה, להיות מרכבה אליו. וזהו שארז"ל דבר גדול — מעשה מרכבה, דבר קטן — הויות דאביי ורבא (עפ"י בעש"ט — כתר שם טוב דף טז ובסי' רלה; לקוטים יקרים דף כ.).

'הויות דאביי ורבא' — '... שכן בימי אביי ורבא ניתוספה חכמת התלמוד, שהרי מצינו בב"ב פרק יש נוחלין, וכן בפרק ב' דסוכה, שמפליג לדבר בחכמת רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח לא מקרא ולא משנה ולא תלמוד כו' ומונה התם טובא, ולבסוף הויות דאביי ורבא ולא מהאמוראים הראשונים הקודמין להם, ואף על גב שהיו גדולים מהם כגון רב ושמואל ורבי יוחנן, אלא על כרחך היינו טעמא כדפרישית,

שאביי ורבא התחילו ללמוד כל הברייתות וישבו ותרצו את כולם שלא יקשה מזה על זה, ומתוך כך הוציאו כמה דינים והעמידו כמה שמועות על בורייך ועל אמתתם, וכן עשו כל הבאים אחריהם בדור ודור והיינו כדפירשתי. ומשום כך קבעו הגאונים הלכה כדברי התלמיד (כצ"ל) מפני שהוא אחרון מאביי ורבא ואילך ולא מקודם' (מתוך שו"ת מהרי"ק פד).

'לקיים מה שנאמר להנחיל אהבי יש ואצרתיהם אמלא' — התורה מנחילה לאוהביה חכמות הרבה. חכמות שמדרך הטבע צריך עמל של שנים להשיג כל אחת מהן, התורה מזכה את עמליה בהן כמו ירושה ונחלה הבאה ללא יגיעה ועמל. [וזהו פירוש המשנה דרבי יהושע בן לוי סוף משניות, עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק כו' — שרוצה לבאר האיך ידעו חכמי המשנה כל כך הרבה חכמות הטבעיים שנכללו בכל המשניות, ועל זה אמר שהתורה עתידה להנחיל ש"י עולמות, היינו כל כך חלקי חכמות ועניינם שכל ענין הוא עולם בפני עצמו, ומזה למדנו שגם בעולם הזה משיגים עמלי תורה חכמות נעלמות, מה שקשה להשיג בשכל אנושי בלי עמל ויגיעה'] (חדושי הנצי"ב).

'אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל בשעה שיושב ועוסק בתורה, כל עוף שפורח עליו נשרף' — לאו גוזמא הוא אלא דוקא, שהרי אפילו רבי אליעזר ורבי יהושע תלמידי דרבי יוחנן בן זכאי, כשעסקו בתורה על סעודת אבויא אבי אלישע אחר, ירדה אש מן השמים וליהטה הבית עד שאמר להם אבויא רבתי לשרוף ביתי באתם, כדאיתא בירושלמי דחגיגה' (תורת חיים).

— '... תלמידי חכמים הוו דבר שבקדושה מחמת דברי תורה שבלבבם, כדררשינן קל וחומר ת"ח שכל גופו אש כו'. וכן 'האי צורבא מדרבנן דמרתת, אורייתא הוא דמרתחא ליה'. וכן מצינו גבי מעשים משונים שעשו בתפלתם, וכשהיו דורשים נשרפו עצי השדה ועוף הפורה. ופירשו התוס' שהדברים שמחים כיום נתינה באש — וכל זה מורה דת"ח הוו דבר שבקדושה...'. (מתוך שו"ת מהרי"ל א. עוד בענין 'עוף הפורה' — ע' אבני זכרון ריב).

— בשם חכם אחד: אם זהו כחו של התלמיד, מה היה כחו של הרב — הלל הזקן? — שידע לכבוש את אשו, וכל עוף הפורה מעליו לא אונה לו כל רע. (ור' 'מעשי למלך' על חפץ חיים עה"ת, ריש קרח). אבל בירושלמי אמרו (מובא בריטב"א): אם תלמיד כן, הרב כמה? — תלמיד בתוך ד' אמות והרב חוץ לד' אמות.

(ע"ב) 'ליורשו פשיטא' — רשב"ם ותוס' פרשו: פשוט שיהא נאמן שהוא בנו בתורת 'מגו', שהרי אם רוצה נותן לו נכסיו במתנה. ודוקא בנכסים שבידו ליתן, אבל נכסים שנפלו לו כשהוא גוסס — אין נאמן. [ורק מי שידוע שהוא בנו, נאמן עליו אביו לומר שהוא בכור מתורת 'יכיר', אף לענין נכסים שיפלו לו כשהוא גוסס].

ומהר"ם מרוטנבורג (מובא ברא"ש) חולק וסובר שנאמן על הכל, גם על הנכסים שאין בידו ליתן (וכן משמע בדעת הרמב"ם — נחלות ד, א, ב, ד). וקושית הגמרא 'פשיטא' היא מכח אותה משנה בקדושין שמביא בסמוך, שלכל הפחות יש לשמוע ממנה שנאמן ליורשו. [וכן דייק הרא"ש מלשון הגמרא בהמשך: 'לפטור את אשתו מן היבום אצטריכא ליה. — הא נמי תנינא מי שאמר...'] — כלומר גם זאת יש לך

לשמוע מאותה משנה כמו ליורשו, שאם מדובר שם ליורשו בלבד, מדוע בבנים נאמן ובאחים אינו נאמן]. (גם הרשב"א הר"ן והריטב"א נקטו כן, אלא שפרשו קושית 'פשיטא' מצד הסברא, שודאי אדם נאמן לומר מי הם בניו. ורק בבכור הוצרכנו לימוד מן הכתוב כי בא לרבות חלקו של האחד ולמעט בכך משאר בניו בעל כרחם. וגם מהר"ם כתב שסברא פשוטה היא שנאמן, וכבר העיר החזו"א (לקוט"ס כא) מדוע לא פירש קושית הגמרא 'פשיטא' מצד הסברא. וע"ש עוד תמיהות נוספות).

בספר אבי עזרי (נחלות ד, א. וע"ש במהדו"ק יבום ג, ד ובמהדו"ה איסו"ב טו, יא ועדות יב, ב) באר בדעת הרמב"ם, שנאמנות האב לומר זה בני להנחילו — סברא היא משום שהוא הבעלים על הממון הלכך יכול לומר מיהו זה היורש את ממוןי [ולא משום 'בידו']. ואפשר שאינו מדין 'כיר' כלל אלא סברא בעלמא. ולכך כתב הרמב"ם שאף לגבי שאר יורשים נאמן. ואולם בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"ד כג) באר שהוא מדין 'כיר'. [ולדבריו, מה שמשמע ברמב"ם ובטושו"ע (רעט) שאף בשאר קרובים נאמן אף כלפי נכסים שיפלו לו אח"כ, צ"ל משום שבידו להתחייב לו סך גדול. ע' קצוה"ח ונתי"מ רעט סק"ב]. ובתשובות רשב"ץ (ח"א נח) נקט בפשיטות שאפילו אנשים שמוחזקים לנו שאינם קרוביו, נאמן לומר קרובי הם לענין נחלה. וע' חזו"א (לקוט"ס כא) שנסתפק בכוונת הרא"ש האם נאמן לומר 'זה אחי' לגבי נכסים הבאים לאחר מכן דליכא מגו [אבל בטור וברמ"א משמע שנאמן, כנ"ל]. וכתב שלא נתגלה טעם הדבר שיהא נאמן.

[ובדברי הרא"ש (בתשובה פב, א) מבואר שרק לרבי יהודה נאמן לגמרי, אבל לחכמים אינו נאמן אלא לנכסים שבידו, ומתורת מיגו. וצ"ב בטעמו. ועכ"פ לדבריו מיושבת קושית קצוה"ח (רעז סק"ב) על מה שאמרו (בכתובות כה:): האב נאמן על בנו להאכילו בתרומה משום 'בידו', והלא בלא"ה נאמן להרמב"ם והרא"ש מתורת 'כיר' אפילו אין בידו. ולהרא"ש אתי שפיר, שנקטו טעם המועיל לדברי הכל, אף לרבנן].

'התם דלא מוחזק לן באח' — ומהו 'נאמן', והלא בין כך אינה זקוקה ליבום, שהרי לא מוחזק לן באחי? אלא שגם אם יבוא אדם ויאמר אחיו אני — לא נאמינו להזקיקה להתייבם. כן משמע ברשב"ם (וברש"י קדושין סד. וצריך עיון, גם ללא נאמנותו של זה מדוע נאמין לאותו אדם, הלא הוא מעיד נגד החזקה, שמוחזקת שאינה זקוקה ליבום. מהרש"א קדושין).

ויש מתרצים, נפקא מינה שאפילו יודע עתה שיש לו אח — לא תתיבם, כי מאמינים אנו לדבריו שיש לו בנים, כיון שבעת אמירתם לא נאמרו הדברים בניגוד לחזקה (ריטב"א, רא"ש. וע"ע קרבן נתנאל וקרני ראם ורש"ש — קדושין שם).

'מפני מה אמרו זה בני נאמן, הואיל ובעל שאמר גרשתי את אשתי נאמן' — יש לשאול, למה לא יהא נאמן כשאר עד אחד המעיד שנולד לו בן במדינת הים ואשתו פטורה מן היבום (כן משמע ביבמות צד.). יש לומר שעד המעיד והוא חי, אינו משקר בדבר העשוי להתגלות, אבל בעל המעיד לפני מותו, לא אכפת לו אם יכחישוהו לאחר שמת. וצריך עיון (רמב"ן. ע"ע בענין עד אחד ביבמה, בשו"ת אחיעזר ח"ג כט).

'איש פלוני בא על אשתי — הוא ואחר מצטרפין להורגו' — ואינו פסול מטעם נוגע בעדותו — אם משום שאין פסול 'נגיעה' אלא בנגיעת ממון (כמו שהוכיח מהרי"ט בתשובה — חו"מ פ), אם משום שאין לו שום טובת הנאה בהווה או בעתיד, ומשום שנאה ותאות נקם גרידא — אין נעשה 'נוגע'. ע' במה שהאריך בספר אפיקי ים ח"א לט. [עוד בענין נגיעה שאינה של ממון — ע' במובא לעיל מג].

בענין פלגינן דיבורא [ו'פלגינן נאמנות'] — ע' במובא בגטין ט ובסנהדרין ט-י. (וע"ע שיערי ישר ו, יא-יב ובשאלות ותשובות לסיכום שבסוף הספר).